

Een sturend beleid voor
een goed klimaat vergt
een goed klimaat voor dat
sturende beleid

CE Delft

Committed to the Environment

Een sturend beleid voor een goed klimaat vergt een goed klimaat voor dat sturende beleid

Delft, CE Delft, december 2015

Publicatienummer: 15.3H43.95

Dit essay is opgesteld door:
F.J. (Frans) Rooijers

CE Delft
Committed to the Environment

CE Delft draagt met onafhankelijk onderzoek en advies bij aan een duurzame samenleving. Wij zijn toonaangevend op het gebied van energie, transport en grondstoffen. Met onze kennis van techniek, beleid en economie helpen we overheden, NGO's en bedrijven structurele veranderingen te realiseren. Al 35 jaar werken betrokken en kundige medewerkers bij CE Delft om dit waar te maken.

Zelfsturing

We houden van zelfsturende organisaties en binnenkort zelfs van zelfsturende auto's. Zelfsturende organisaties zijn een uitzondering want de meeste organisaties hebben een bestuurder nodig. En er moet eerst heel wat gestuurd worden voordat een auto zonder bestuurder kan. Door de overheid die zorgt dat wat technisch kan ook op een veilige manier de ruimte krijgt. En zo is het ook met het klimaatbeleid: veel technische mogelijkheden, maar er moet nog wel gestuurd worden, want echt zelfsturend is onze samenleving op dit punt niet. Slechts een handjevol mensen¹ en bedrijven² vertaalt het mondiale klimaatprobleem in ander gedrag. Soms uit altruïsme en soms om een niche te bedienen, of een combinatie daarvan. Maar al met al verre van voldoende om het klimaatprobleem via zelfsturing op te lossen.

Zonder sturing komen zuinige en schone technieken niet in de plaats van conventionele, fossiele technieken. Als er niet krachtig gestuurd wordt is daar onwil om zuinige en schone technieken bij burgers en bedrijven geïnstalleerd te krijgen, of domheid. En beide redenen zijn zowel bij de overheid als bij de maatschappelijke organisaties te vinden.

Binnen de klimaatgroep, de mensen en organisaties die proberen het klimaatprobleem aan te pakken, is minstens sprake van twee stromingen die de wereld willen verbeteren, maar op een verschillende manier. De wereld verbeteren beperkt zich in dit essay tot het beperken van de uitstoot van CO₂. Maar daar zit meteen al het verschil tussen de twee stromingen.

Twee stromingen

De eerste stroming is pragmatisch en probeert binnen het huidige economische systeem tot een CO₂-reductie te komen. Ze hebben het ETS ontwikkeld, de Energie Prestatie Coëfficiënt (EPC) voor nieuwe gebouwen en de regulerende energiebelasting. Wapenfeiten van formaat, maar onvoldoende om de klimaatverandering serieus aan te pakken. En binnen deze stroming is er ook een substroming die Nederland volledig via hernieuwbare bronnen, van eigen bodem, van energie wil laten voorzien. Nederland krijgt Nieuwe Energie en zeker Urgenda zijn daar bekende spreekbuizen van, maar bij gemeentebesturen en lokale energiecoöperaties zijn er ook legio aanhangers hiervoor te vinden. Maar Nederland zal nooit een land worden dat overwegend energie uit eigen hernieuwbare bronnen zal produceren, het zal altijd een groot deel van de energiebehoefte blijven importeren. Dat hoeft ook niet erg te zijn, we importeren ook onze auto's, graan en LCD-schermen. Niets mis mee in een wereldeconomie. Waarom dat voor energie anders moet is een raadsel, maar slaat wel aan op een sentiment bij veel burgers die het liefst morgen zelfvoorzienend zijn. Maar de praktijk is weerbarstig, ook in het Urgenda-scenario importeert Nederland, na zeer veel wind en nog meer zon-PV te hebben opgesteld en alle biomassa in Nederland te hebben gebruikt, ruim 500 PJ biomassa; een derde van het energiegebruik na forse besparingen.

¹ Slechts 5 à 10% van de mensen past uit eigen overwegingen zijn gedrag aan. Maar daarvan nog slechts een fractie op een niveau van klimaatneutraal. Als burger willen we een strenge aanpak van het klimaatprobleem, maar als consument zijn we niet bereid om als enige, of één van de weinigen, het voortouw te nemen.

² Natuurlijk zijn er inmiddels een groot aantal bedrijven als AkzoNobel, DSM, Puma, Nike, etc. die expliciet streven naar verduurzaming, verenigd in the World Business Council for Sustainable Development. Vaak zijn dit echter bedrijven die op de consumentenmarkt opereren en een langdurige transitieweg zijn ingeslagen. Bedrijven die voor B2B opereren voelen zich nauwelijks verplicht dergelijke wegen in te slaan.

De tweede, principiële stroming wil alles tegelijkertijd verbeteren, de hele maatschappij en met name het consumentengedrag in samenhang met het kapitalistische systeem, dat gebaseerd is op het produceren om geld te verdienen. De mensen moeten zich in die visie bewust worden van de heilloze weg van het consumentisme. Het klimaatprobleem is slechts een indicator van de doodlopende weg die de mensheid is ingeslagen. En zolang de burger zich niet bewust is van de totale verandering die nodig is, wordt een klein stapje gezien als een bedreiging die verhindert dat we het echte probleem aanpakken. Zo wijt Naomi Klein in haar recente boek 'This Changes Everything' de klimaatverandering aan het kapitalistische systeem en moet dat grondig worden aangepakt, daarbij vergetend dat de voormalige communisten en moderne communisten er ook wat van kunnen. China is al weer enige tijd, sinds het de productielocatie voor de hele wereld is geworden, de grootste emittent van CO₂.

Deze principiële stroming roept bij de gevestigde orde geen warme gevoelens op en weet ook nog buiten de eigen gelederen, weinig burgers bewust te maken van de noodzaak om het radicaal anders aan te pakken. Bewustwording via actie en demonstraties, is het toverwoord dat de ideologie van deze stroming het duidelijkst kenmerkt; als iedereen zich bewust is van het probleem en de (gedrags+technische) oplossingen komen we vanzelf in het paradijs.

Sociaal dilemma

Door deze alles of niets-tegenstelling, kiest het grootste deel van de gevestigde orde voor niets en negeert het klimaatprobleem. Of, misschien nog wel erger, kiest een klein deel van de gevestigde orde, inclusief delen van de overheid die het milieubeleid ontwikkelen, om de burger bewust te maken van het probleem zodat die burger zelf zijn gedrag kan aanpassen. Een heilloze weg als je iets dieper in de materie bent gedoken en weet hebt van de sociale dilemma's die er voor zorgen dat slechts een klein groepje mensen (5 à 10%) zal kiezen voor opoffering, en het grootste deel van de mensen voor het directe eigenbelang in plaats van het algemene belang. De consument wint het van de burger. Het mooiste voorbeeld van dat bewustwording niet hetzelfde is als gedragsverandering, deed zich voor in een project over energiebesparing dat ik deed met een onderzoeker van een andere organisatie. Zijn werk was sterk gericht op bewustwording, maar toen ik hem vroeg hoeveel zijn (van het klimaatprobleem bewuste) gezin aan elektriciteit gebruikte bleek dat het dubbele te zijn van een gemiddeld gezin. Oftewel een aansprekend bewijs dat bewustwording niet leidde tot een gedragsverandering. Daarnaast zijn er ook voldoende gedragsonderzoeken gepubliceerd waarin duidelijk wordt dat gedragsverandering onvoldoende is om drastische veranderingen teweeg te brengen onder andere omdat deze vaak niet beklijft (o.a. prof C. Vlek, RUG).

Geen poot aan de grond

De principiële stroming lukt het niet om een poot aan de grond te krijgen, maar waarom lukt het pragmatische deel van de klimaatgroep niet om zelfs maar een serieuze discussie over sturing van de zuinige en schone technieken op de maatschappelijke agenda te krijgen? Waarom blijft de discussie over de energietransitie beperkt tot een discussie over kernenergie (jaren '70) of over kolencentrales en windenergie (SER-Energieakkoord)? Waarom alleen over hoe innovatie kan bijdragen aan verlaging van de kosten van zuinige en schone technieken? Alsof dat het enige is dat nodig is om het klimaatprobleem aan te pakken. Ik wil hier tussendoor nog wel een lans breken voor enkele sturingsinstrumenten die in 1995 door minister Alders zijn ingevoerd: de EPC en de Regulerende Energiebelasting. Maar op de overige punten is het energiebeleid

robuust transitiebestrijdend (hoge belastingvrijstelling voor grootverbruikers, milde ETS, geen kilometerheffing).

Wat is nu het kenmerkende van het transitiebeleid geweest in de afgelopen 20 jaar? Veel aandacht voor innovatie, zonder taakstelling en vooral push en weinig pull. En onze transitiegoeroe Rotmans doet tegenwoordig wel heel stoer over het gebrek aan daadkracht, maar daar heeft hij bij de lancering van de transitiestrategie eind jaren '90 ook zelf aan bijgedragen. De transitie-strategie was vooral gericht op overleg, samenwerking, lokale initiatieven en innovatie (Platform Nieuw Gas, Platform Groene Grondstoffen, etc.). Maar niet op krachtige sturing. De zogenaamde energietransitie stond onder leiding van het ministerie van Economische Zaken, maar was een monsterverbond van zes ministeries, waarbij elke serieuze discussie over instrumentatie verboden was, of nog niet aan de orde, of stalinistisch werd genoemd.

Sturing via transitiebeleid?

Het transitiebeleid is een sturingsfilosofie die ik geen sturing zou willen noemen, maar wel een filosofie, die niet ter discussie stond in de vele platforms van de Energietransitie. Ik heb dat zelf meegemaakt in het Platform Nieuw Gas (en het Platform gebouwde Omgeving). Het was een innovatie-platform dat zich niet bezig hield met beleidsinstrumenten en sturing, maar dat gebeurde ook niet elders binnen de Energietransitie. We waren 'op weg naar het Zuiden' en dat kon volgens vele wegen, maar of we enige vordering maakten was niet aan de orde. Dat laat onverlet dat de discussies in dit Platform nuttig en scherp waren, maar enig effect op beleid hadden ze niet. Met ontwikkeling van beleidsinstrumenten en sturing had het weinig van doen.

Een zorgpunt van mij dat ik niet onvermeld wil laten, en waar óók geen discussie over werd gevoerd, was dat mochten innovatieve technieken veel goedkoper worden, zouden ze dan zonder meer de concurrentie met conventionele, fossiele technieken aan kunnen. Wel aandacht voor de Valley of death, maar niet wat daar nu precies achter zit. Want hoe sterk is de macht van de fossiele sector om de olie/gas/kolenprijs een paar euro te laten zakken om de innovaties weer een zachte dood te laten sterven voor ze tot wasdom kunnen komen? Ik ben er nog niet achter of dit onwil is of domheid.

Energie hoog op politieke agenda

In elk land bemoeit de politiek zich sterk met de energievoorziening omdat de beschikbaarheid voor de industrie en de betaalbaarheid voor de consumenten cruciaal zijn voor een goed functionerende samenleving. Energie is in alle landen op de wereld een onderwerp dat hoog op de politieke agenda staat. Of de industrie of de huishoudens worden gesubsidieerd om energie te gebruiken tegen acceptabele kosten om opstanden te voorkomen en/of economische bedrijvigheid aan te trekken. Daarbij kiest elk land z'n eigen wijze van sturing die nauw samenhangt met de eigen belangen. Er is dus wel altijd sprake van sturing van het energiebeleid, en die kan inhouden, zoals in Nederland in de afgelopen 20 jaar, een gebrek aan sturing op het klimaat-aspect verbonden aan het huidige fossiele energiegebruik. Want 'sturing' van het klimaatprobleem op innovatie kan je best een gebrek aan sturing noemen.

Er zijn wel degelijk pogingen gedaan voor een visie op sturing en één daarvan is Green4sure (2007), een project van CE Delft met de vak- en milieubeweging. Geen scenario van technieken en innovatie, maar van prikkels en regels. Geredeneerd vanuit effectiviteit en draagvlak, gedifferentieerd naar doelgroepen zodat de industrie niet dezelfde prijs hoeft te betalen als de consument, met als doel een pragmatische, effectieve sturing naar het toentertijd gestelde doel van halvering van de CO₂-emissies in 2030 (ten

opzichte van 1990). Een doeltreffend én doelmatig sturingsstelsel is het sturingsstelsel zoals uitgewerkt in Green4sure, samengevat in Tabel 1. Een uitwerking van strakke grenzen met als gevolg hoge prijzen en daardoor verandering van (investerings)gedrag bij consumenten en bedrijven.

Tabel 1 Beleidsinstrumenten van Green4sure

Green4sure 2030	Hoofdinstrument	Ondersteunend
Industrie, Elektriciteit, Glastuinbouw	EU ETS, scherpe doelen	Nutsvoorzieningen warmte/stoom en CO ₂
Transport	EU-klimaatbudget	CO ₂ -normering voertuigen
Gebouwen (lage temperatuur)	Alle elektriciteit hernieuwbaar Klimaatbudget -60%	CO ₂ -normering gebouwen, apparaten

Politici en ambtenaren praten graag over specifieke technieken en niet over instrumenten die onzichtbaar hun werk doen (zoals EPC en REB). Bij het verzoek om een financiële bijdrage van de Rijksoverheid voor de uitwerking van Green4sure, werd als voorwaarde gesteld om ook naar de technische invulling te kijken, terwijl het juist de crux was dat er meerdere technische wegen zijn die leiden naar de halvering van de klimaatemissies. Toch werd op dat verzoek ingegaan om het draagvlak te vergroten en een technisch beeld toe te voegen aan het sturingsbeeld. Aangetoond werd dat de extra kosten beperkt waren en dat die zelfs lager waren dan de externe kosten die konden worden uitgespaard. Maar het heeft niet mogen baten.

Green4sure en klimaatbudgetten

De lijn van Green4sure is dat het klimaatprobleem leidend moet zijn, de maximale CO₂-emissie om de klimaatverandering te beperken is leidend en bepaalt het plafond van drie budgetten (EU ETS, EU-transport, NL-gebouwde omgeving). Als dat voor een deel kan worden opgelost met energiebronnen van eigen bodem is dat mooi, maar niet persé nodig; dat zou een snelle transitie remmen. De echte consequentie van de drie budgetten is dat de energiegebruikers voor alle energie de volledige kosten betalen, directe en indirecte kosten, zoals de schade ten gevolge van de emissies. Dit zal betekenen dat gaandeweg een CO₂-prijs van € 250 per ton moet worden betaald, dan kan er substitutie naar volledig hernieuwbare bronnen plaatsvinden, en ook CCS voor wie dat liever wil. Een hoge prijs voor energie is onontkoombaar voor de transitie naar een energievoorziening zonder klimaatschadelijke emissies.

Wat weerhoudt onze samenleving er toch van om effectief te sturen? Waarom wordt er veel transitiegeld gestopt in innovatie en wordt er niet gekozen voor gratis regelgeving³, of hogere energiebelasting voor bedrijven, minimaal tot het niveau van de maatschappelijke kosten? Ik denk dat het antwoord simpel is: ons eigen kortetermijnbelang. We willen blijven autorijden, onze huidige bedrijven in stand houden en onze bodemschatten uitnutten. Het punt is dat een discussie over effectieve sturing wel eens zou kunnen leiden tot effect op de kosten voor de burgers en bedrijven. Dat we ook nog maatschappelijke kosten hebben die op een gegeven moment op ons bordje komen wordt daarbij vergeten. Dus een discussie over technieken en innovatie is veilig en zet geen proces in gang dat kan leiden tot aantasting van het directe eigenbelang!

³ Hier de uitvoeringskosten verwaarloosend, die weliswaar hoog kunnen zijn afhankelijk van de wijze van regelgeving. Maar ook laag kunnen zijn als de regulering slim vormt wordt gegeven, of wordt opgehangen aan bestaande mechanismen.

Aardgas als rem

Waarom is Nederland het slechtste jongetje van de klas qua CO₂-emissie (per hoofd van de bevolking) of aandeel hernieuwbare energie? Ook dat is vrij simpel. Nederland heeft een sterke fossiele energie-industrie met Shell, Gasunie/GasTerra, NAM, evenals de Rotterdamse haven met vele olie-raffinaderijen en energie-grootverbruikers zoals de glastuinbouw.

We hebben vanaf de jaren zestig een energie-intensieve industrie ontwikkeld die ons aardgas met hoge toegevoegde waarde verkoopt op de Europese markt. Vooral ons aardgas heeft ons in de weg gezeten om serieus te sturen naar een ander energiebeleid. We zijn één van de weinige Europese landen met veel fossiele energie in de grond (olie en aardgas) en hebben een hoge bevolkingsdichtheid (weinig ruimte voor wind) met weinig hoogteverschillen (dus geen waterkracht).

Door de gigantische aardgasbel was het nationale beleid vooral gericht op het veiligstellen van de gasafzet, zeker in de gebouwde omgeving. Er is in 50 jaar een hele industrie opgebouwd van olie/gasbedrijven tot en met installateurs, die graag alles houden zoals het is. En nu met de aardbevingen in Groningen zien we het duidelijk in beeld: minister Kamp wordt gedwongen om de gaswinning in Groningen te beperken door de volkswaarde, die zo'n grote hoogte kon bereiken doordat de Groningers te weinig belang hebben gekregen bij de gaswinning en slechts scheuren in hun huizen krijgen. Tegelijkertijd met deze volksopstand moest er een visie over warmte naar de Tweede Kamer gaan. Kamp zag de mogelijkheid om beide dossiers te koppelen en stelde in april 2015 in zijn warmtevisie dat in het kader van beperking van de gaswinning het gebruik van aardgas in de gebouwde omgeving krachtig moet worden verlaagd door de warmtevoorziening te verduurzamen.

Warmtelevering uit restwarmte en geothermie moet het gaan oplossen. De eerste bocht wordt genomen. De tweede bocht zal in 2016 volgen als de sturing wordt besproken om deze majeure wijziging te gaan effectueren. Het lijkt er sterk op dat er serieuze sturing op het uitbannen van fossiele brandstoffen gaat komen, met als belangrijkste reden dat het eigen belang in korte tijd is veranderd: de inkomsten uit de gaswinning zullen gaan afnemen en we willen niet afhankelijk worden van de Russen door hun gas te kopen.

Opmerkelijk genoeg leidt het (nog) niet tot een wijziging in de gasafzet naar de industrie. De belangrijkste reden is dat de overheid de transitie daar niet te snel wil laten gaan, om te voorkomen dat de industrie zich verplaatst naar het buitenland. Maar hier is toch echt sprake van traagheid in het besef. Net zoals in de stripboeken waar een dreun pas een paar plaatjes verder tot een knock-out kan leiden. Met de industrie hebben we ook geprobeerd om in gesprek te komen over Green4sure, maar de deur was echt gesloten. Bij monde van VNO-NCW wilde de industrie niet nadenken over sturing naar een industrie met een drastisch lagere CO₂-emissie. Die luxe dacht de industrie tot voor kort te hebben om daar zelfs niet over te hoeven denken. Alle aandacht was gericht op een ETS zonder tanden, met lekken aan alle kanten, onder het mom van het voorkomen van carbon leakage, in plaats van een krachtig beleid om de industrie rijp te maken voor de 21ste eeuw, de eeuw van het schone produceren.

Gevestigde belangen

Een reden daarbij was dat het klimaatprobleem decennia lang niet serieus werd genomen, het zou niet bestaan en later zou onduidelijk zijn dat het komt door het menselijk handelen. Pas in 2004 kon het IPCC verklaren dat de klimaatverandering gaande was en de mens daar een bijdrage in had. En nog steeds zijn er mensen (en politieke partijen) die twijfelen aan het probleem en de bijdrage van de mens en zijn smerige gewoonten. En als je geen probleem ziet of wilt zien, en slechts aantasting van de gevestigde belangen, dan ga je niet serieus over sturing praten. Dan lijkt het toch wel pragmatisch om een paar leuke technieken ter hand te nemen die een bijdrage kunnen leveren aan oplossing van het klimaatprobleem, of in ieder geval het minder onoplosbaar maken, zoals zuinige lampen en warmtekrachtkoppeling en innovatieve technieken als smart grids en een smart city. Dit kost weinig en schaadt de gevestigde belangen niet.

En dan natuurlijk de macht van het ambtelijk apparaat die graag de touwtjes in handen houdt. Een lesje ambtelijke macht werd tentoongespreid toen vanuit de energiesector (VME, een tijdelijke afsplitsing van de branchevereniging EnergieNed en later weer samengevoegd tot Energie-Nederland) het plan kwam om de markt zijn werk te laten doen bij de ontwikkeling van hernieuwbare energiebronnen. Er werd een verplicht aandeel hernieuwbare energie voorgesteld, te eisen van de leveranciers van energie. Maar voor EZ was het subsidie-regime SDE (inmiddels SDE+) heilig en goed om het doel te halen. Het begrip marktwerking bleek voor de hele energiesector al sinds de jaren 90 het credo, maar het was volgens het ministerie van marktwerking niet geschikt voor vergroting van het aandeel hernieuwbare energie. Een openlijke discussie daarover is nooit gevoerd en werd gesmoord met dikke rapporten van buitenlandse consultants (o.a. Frontier) dat de SDE een beter instrument was dan een leveranciersverplichting. Punt. Het ambtelijk apparaat kon een belangrijke rol blijven spelen door bepaalde technieken wel, en andere weer niet, of minder te honoreren. En bovendien konden door deze regeling de kosten van de hernieuwbare energie bij de burger, of sinds 2013 bij de kleine energieverbruiker worden gelegd (ODE-heffing). En dus niet bij de grote energiegebruikers.

Dus het belang van de staat om inkomsten uit de olie- en gasvoorraden te maximaliseren, het vrijwaren van de energie-intensieve industrie van hogere energiekosten, de krachteloosheid van de klimaatbeweging om een vuist te maken en de twijfel aan de grootte van het klimaatprobleem hebben bij elkaar gezorgd voor een energiebeleid zonder noemenswaardige sturing op de klimaatemissies.

Hoog tijd voor sturing

Het wordt hoog tijd voor effectieve sturing op de broeikasgassen, om onze industrie te transformeren naar een schone en zuinige industrie, naar een klimaatneutrale gebouwde omgeving en natuurlijk een vervoerssysteem op schone brandstoffen.

De pragmatische stroming lijkt de afgelopen tijd terrein te winnen, heeft industriële partijen aan zijn zijde gekregen en is gericht op het aanpakken van het grootste probleem op dit moment, de klimaatverandering. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar door de vorming van het World Business Council voor Sustainable Development en bij grote energie(netwerk)bedrijven die binnen de huidige ruimte proberen een zet te geven aan de energietransitie.

Het document van de Overlegtafel Energievoorziening en van de Denktank Energiemarkt laten zien dat steeds meer partijen de energietransitie als gegeven zien. Met alle mogelijke technische middelen en als het moet met gedragsaanpassingen, maar slechts als resultante van de tot doel gestelde

afname van de CO₂-emissie. Bedrijven hebben gezien dat het eigen belang ook geschaad kan worden door vast te houden aan de fossiele sturing, kijk naar de grote energiereuzen uit Duitsland, Frankrijk en Zweden. Er is weinig over van hun kracht en vermogen.

Opnieuw Green4sure

Daarom lijkt het het uitgelezen moment om Green4sure ter hand te nemen en de echte transitie naar een energievoorziening zonder klimaatemissies mogelijk te laten maken. Ja, want hoe gaat dat in Nederland als we een ander sturingsinstrument willen: een andere subsidie of een andere regel? Dan wordt er gelobbyd en gewacht tot er een kabinetsformatie aankomt en het ijzer heet is om te smeden. Dat moment zal komend jaar gaan samenvallen met de toegenomen bereidheid van burgers en bedrijven om de energietransitie serieus aan te pakken. En dan zal blijken of Nederland het viespeukje blijft of het stuurwiel in de hand neemt. Strakke grenzen en hoge energieprijzen, dat zijn de stuurknoppen, daar gaat het om.

Tabel 2 Beleidsinstrumenten van Green4sure (uitgebreid)

Green4sure	Hoofd-instrument	Ondersteunend instrumentarium			Tijdelijk instrumentarium	
	Rechten met budgetten	Efficiënte normen	Energie-dragers	Faciliteren	Innovatie	Overig
Industrie	EU ETS		n.v.t.	Nuts-voorzieningen warmte- en CO ₂ -netten	Groenfonds	Heffing warmtelozing; milieuvergunningen; fiscale stimulering
Elektriciteit			Verplicht aandeel hernieuwbaar		Verdubbeling publieke uitgaven onderzoek	Terugleververgoeding duurzame elektriciteit; nieuwe centrales maximale CO ₂ /kWh
Glas-tuinbouw		n.v.t.	n.v.t.		Innovatie-fonds energiezuinige kas	
Transport	Klimaatbudget verkeer EU	Normering voertuig-efficiëntie			Groenfonds	Normering CO ₂ -inhoud brandstoffen; fiscale stimulering zuinige voertuigen
Gebouwen	Klimaatbudget gebouwen	Normering apparaten en lichtbronnen	Verplichting elektriciteit 100% hernieuwbaar in 2030	Aanpassen huurwetgeving	Groenfonds	Differentiatie OZB; energiebesparingsbedrijf
		Normering bestaande woningen				

